

УДК 008

**Богдан Марченко**  
(м. Острог)

## ГЕНДЕР ЯК АРХЕТИП

*У статті проведено аналіз культурних архетипів анімуса та аніми. Автор робить спробу назвати найбільш загальні ознаки цих архетипів та на їх фоні вирізнити архетип гендеру. Проблематизується поняття «гендеру» як архетипу, що вкорінений у свідомості людини у відтворенні індивідуального позасвідомого образу. Відбувається теоретичне осмислення понять «гендер» та «архетип». Спільні особливості між західними та східними релігійними вченнями дозволяють робити висновок про архаїчність природи гендеру та його місце серед інших архетипів. Автор пов'язує різноманітність теорій гендеру через неоднорідний процес усвідомлення, вплив навколишнього середовища. Ідея гендерної теорії постає як утопія, яку ніколи не можна буде реалізувати. Існування спільної мети у представників протилежних статей дає можливість розширити можливості для гармонійного існування статей. Таким чином, автор намагається осмислити гендер як архетип та розширити горизонт розуміння гендерних студій.*

**Ключові слова:** архетип, свідомість, релігія, міф, гендер.

Проблема існування людини пов'язана із різними вимірами її буття. Одним із них є соціальний вимір, адже саме через нього людина засвоює досвід попередніх поколінь, їх природну установку, цінності, знання загалом. У контексті суспільного виміру важливо дослідити характер конфліктного співіснування двох статей – чоловічої та жіночої, адже саме ця проблема є однією з основних на сьогодні. Природою їх взаємодії займаються гендерні студії. Досить цікаво те, що вперше поняття «гендер» використав психолог Роберт Столлер в 1968р. у своїй роботі «Стать і гендер» («Sex and Gender») [1, с. 8]. Вживши це поняття, науковець зацентрував увагу на відмінності соціальної статі від природної. Таким чином, на його думку, дефініція терміну «гендер» полягає в запереченні

наперед визначення біологічного у відносинах між представниками різних статей: є біологічна стать, а є гендер, тобто соціальна стать. Слід розуміти, що «гендер» не є чимось вродженим, а тому важливо знайти причину його появи. Хоча з іншого боку причина може лежати в глибинах свідомості людини, у її позасвідомому, яке забезпечує творення ідентичності, соціальних структур, культури загалом.

Актуально звернутися до теорія архетипів, адже вона може дати змогу краще зрозуміти «гендер» та його специфіку. На думку Карла Юнга, архетип є самою суттю, платонівською ідеєю. Психолог пише: «По суті архетип являє той несвідомий зміст, який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим; він зазнає змін під впливом тої індивідуальної свідомості, на поверхні якої виникає» [8]. Якщо «гендер» є архетипом, то пізнання його ідеї, згідно з теорією Карла Юнга, є неможливим. Багатоманітність гендерних відносин є цьому підтвердженням. Різниця сприйняття навколишнього середовища сприяла будівництву різних типів соціальних відносин, а тому й досліджень. Усвідомлення змісту архетипу не пройшло для кожного однаково, а тому є змінним на рівні колективного несвідомого в багатьох.

Потрібно враховувати те, що архетипи зверненні завжди до снів, міфів, переказів, творів мистецтва, естетики, казок та інших текстів, котрі є плодом переживання, сприйняття людською свідомістю різних подій в історії людини. Гендер несе в собі міфологічний аспект, оскільки репрезентується безпосередньо через архетипи. Олег Кривцун зазначає: «В ХХ столітті використовують не тільки поняття «міф», але і «міфологема» [2]. Останню слід розуміти як мотив міфу, його фрагмент або частину, яка отримує відтворення в пізніх «...» творах. Можемо прослідкувати міфологеми не тільки в мистецтві, де, наприклад, одруження є обрядом ініціації, переходом до нового життя, завершенням «старого». Такі міфологеми знайти не важко, адже саме вони будують типи поведінки людей у реальному житті. Більш яскраво їх зображують у кіно: самопожертва, помста, подвиг, зрада. «Бінарні опозиції» – лежать в основі різних міфів та сюжетів: життя та смерть, світло і темрява, добро та зло (посилання) [2]. У дослідженні архетипів варто звертатися до міфологічної спадщини для кращого аналізу та розуміння основ соціального порядку.

Карл Юнг виділив низку архетипів, які пов'язані між собою, такі як: трікстер, тінь, персона, аніма, анімус. Кожен із них має своє завдання і по різному впливає на особистість. Усі вони так чи інакше пов'язані між собою. Наприклад, тінь актуалізує несвідомі бажання людини ті, котрі людина не визнає в собі, – це інстинктивна, патологічна воля. Персона – ідеальний образ людини, соціальна роль – це архетип котрий є дихотомічним щодо архетипу «гендер». По суті, останній був ідеальною реалізацією іще двох основних архетипів Карла Юнга: аніми та анімуса, які є несвідомими початками чоловічого та жіночого, що протистоять природі. «Аніма» – це жіноче в чоловічому й «Анімус» – чоловіче в жіночому. Можна трактувати їх як ідеальну пару, яка постійно знаходиться в боротьбі у свідомості. Назіп Хамітов у статті «Філософія статі: пояснення предмета» зауважує: «Слід зазначити, що ідеї філософії статі досить повно репрезентовані в історії європейської філософської думки, в якій феномен статі, як правило, пов'язують з феноменом любові» [5, с. 47]. Тому, якщо розглядати гендер у найбільш широкому значенні, охоплюючи тим самим філософію статі як таку, можна дослідити оформлення гендерного феномена через історію європейської культури. У більш поетичному розумінні гендер – це пара закоханих, тих, що відсвічують у собі філію, ерос, сторге, агапе.

Для більш точного розуміння гендеру як архетипу слід контрастувати його між іншими архетипами. Наприклад: Аніма та Анімус – це початка, які проявляються як у жінок так і чоловіків, їхнім завданням не є створення балансу між чоловічим та жіночим – це завжди домінантність одного. Завдання архетипу гендера є відновити порядок та спокій між цим протиборством, адже він заперечує, не зважає, на біологічне походження людини. У свою чергу персона може описати гендер у цілому, адже це ідеальний образ, який має відповідати оточенню. Проблемаю тут є лише те, що персона орієнтується на стереотипи, тобто те, як вимагає соціум. Гендер намагається нівелювати різницю між біологічним походженням статей, що й зумовлює його архаїчність, звернення до певного біологічного порядку та балансу між статями.

Ці архетипи репрезентовані як у західній так і у східній релігійних традиціях, хоча варто пам'ятати, що процес соціалізації та інкультурації людина проходить у різних спільнотах, а тому дослідження архетипу гендера можна буде продовжити. Важливо

показати репрезентацію як у західних так і східних релігійних традиціях.

На початку важливо також звернутися до класика теорії ідей Платона, який також мав свою думку щодо походження людини. У діалозі «Бенкет» філософ показує нам форму міфологічного мислення, що склалася в давніх греків. Платон від себе не говорить, навіть більше, ідею походження він вкладає в уста Аристофана, який розповідає історію про створіння андрогінів, котрі в цілісності мали можливості наближені до божественних. Втрата цілісності привела до розриву ідеї на дві частини й утворення архетипу, що складає поведінковий момент прагнення до єдності в задоволенні цільової потреби під єдиним началом [3].

Щось схоже можемо простежити і в Біблії у Старому Заповіті у Книзі Буття: «І промовив Адам. Оце тепер вона кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка. Покине тому чоловік батька та матір свою, та й пристане до жінки своєї, і стануть вони одним тілом» (Книга Буття 2:23-24 Біблія, переклад Огієнка). До поєднання у тілі наголошується і в Новому Заповіті. Тілесність виступає тим, що може повернути бажане: «Покине тому чоловік батька й матір, і пристане до дружини своєї, і будуть вони обоє одним тілом» (До Ефесян 5:31 Біблія, переклад Огієнка).

Варто звернути увагу на Іслам, адже один із хадисів говорить «Жінки – це половинки чоловіків». Більш детально опис значення цього хадису дає шейх Ахмад Кутті, звертаючись до Імама Абу-Дауда, який у «Сунані» говорить, що для чоловікам та жінкам потрібно проходити однакові практики очищення, адже вони є одним цілим. Характеризуючи особливості жіночої та чоловічої ролі, релігієзнавець зазначає: «Аллах говорить нам у декількох місцях в Корані, що чоловіки і жінки створені із однієї душі (нафсун шахіда). Жінки так само рівні чоловікам в людськості та гідності. Проте, вони можуть мати різні обов'язки через біологічну різницю між ними: наприклад, жінки – це матері, в той час як чоловіки – годувальники сім'ї» [6]. Таким чином, погляди ісламу цілком відповідають загальній парадигмі архетипів західної культури.

Також, якщо звернутися до східної традиції у пошуках бінарних опозицій, то це уявлення Інь та Янь, що репрезентує в собі світле та темне. Янь – це чоловіче світле начало; Інь, протистоїть йому, маючи в собі жіноче темне начало. Ці начала утворюють своєрідну

бінарну опозицію. Бажання рівноваги та гармонійного завжди побутує в людей, у їхній свідомості. Це все можна розглядати через те, як і де потрібно кожній статі себе реалізовувати. Будь-яке з зазначених начал має свою специфіку, а разом воно утворює гармонію. Гендер, по суті, говорить про рівність між чоловіком і жінкою в соціальному плані. Прагнення до єдності і гармонії між чоловічим та жіночим можемо спостерігати від початку віків. Усвідомлення архетипу вело до його зміни, але рівень усвідомленості в різних культурах відрізняється, а тому європейська культура відрізняється від східної.

Головне правильно підійти до розгляду самого питання про гендер, щоб побачити його рух усвідомлення від початку розвитку давніх культур. На сучасному етапі його завданням є позбавитися стереотипних уявлень про те, що правильна побудова суспільства має бути на засадах патріархату, де провідна роль буде віддаватися чоловікові. Більшість світових релігій пропонують саме таку модель, але мають деякі відмінності між собою. Проте одним з основ такого архетипу передбачає єдність між чоловічим та жіночим началом для досягнення спільної мети. Співучасть у реалізації відображує той самий аспект гендеру, який пропонує рівність. Попри це особливості жіночого не завжди дають змогу жінці реалізуватися. Релігії пропонують певне місце для жінки, хоча також пропонують і єдність із чоловіком. Одну з таких моделей і зображує Платон. Чи можлива рівність між чоловіком і жінкою в соціальному плані повністю?

Таке питання потребує детальнішого розгляду. Попри упереджене ставлення до філософа Фрідріха Ніцше, все ж його можна використати його як того, хто підтримує гендерну теорію і який зазначає: «Все в жінці загадка, і все в жінці має одну відгадку. Вона називається вагітністю» [4]. Різниця між чоловічим та жіночим духовним началом філософ зазначає як одну з основних особливостей жінки, спираючись на її біологічну природу. Далі він розглядає у своєму творі «Про жінок» низку особливостей, які є різним у кожного з представників статі. І знову, якщо переглянути з такої позиції філософію Платона про андрогінів, біблійні уявлення про єдність між чоловічим та жіночим для звершення певної ідеї, Східне уявлення про баланс між Інь та Янь та його специфіку, то можна стверджувати, що кожна з цих ідей акцентує увагу на цілісності, впорядкованості та гармонії. Чи можлива рівність між жінкою та чоловіком у соціальному плані повністю? Потрібно

пам'ятати, що в силу біологічної слабкості жінки перед чоловіком досягти її буде неможливо, адже якщо мислити «гендер» як архетип, то можна дійти висновку, що – це або утопія, а бо те, що буде постійно змінюватися, творячи новий ідеал.

Тут можна говорити про підміну понять між єдністю і рівністю. До останнього прагне гендерна теорія. Проте питання єдності між чоловічим і жіночим дає змогу виявити архетип і тим самим дає також, визначити можливості реалізації людини у її бутті. Єдність у цьому контексті постає як архаїчне начало гендеру. Загалом це стосується взагалі питання знаходження місця індивідом або особистістю у Всесвіті. Таким чином, думка Платона про божественну природу андрогіна сприяє розумінню словами Карла Юнга, який зазначає, що: «Якщо в справжній доповіді мені вдалося б сприяти розумінню того, що в нашій власній несвідомій душі дієві ті сили, які людина здавна проектувала зовні в образі богів і яким приносила жертви, то я був би цим задоволений» [7]. Таке визначення гендера є найбільш узагальненим, проте не заперечує того, що чоловік та жінка повинні бути єдиними та рівними в досягненні своєї цілі: до чого прагне андрогін чи того, що пропонують християнські догмати, східні релігійні вірування.

### Література:

1. Гендер для «ЧАЙНИКОВ» / [Т. Барчунова, Е. Жидкова, Е. Здравомыслова та ін.]. – Москва : Звенья, 2006. – 257 с.
2. Кривцун О. Эстетика [Електронний ресурс] / Олег Кривцун. – Режим доступу : <http://www.deol.ru/users/krivtsun/aest16.htm>.
3. Платон. Пир [Електронний ресурс] / Платон. – Режим доступу : <http://www.lib.ru/POEEAST/PLATO/pir.txt>.
4. Фридрих Н. Так говорил Заратустра [Електронний ресурс] / Ницше Фридрих. – Режим доступу : <http://nitshe.ru/zara2-18.html>.
5. Хамітов Н. Філософія статі: прояснення предмета / Н. Хамітов // Філософська думка. – 2000. – № 6. – С. 45–55.
6. Шейх Ахмад Кутти Женщины – это половинки мужчин? [Електронний ресурс] / Ахмад Кутти Шейх – Режим доступу : <http://islam.com.ua/islamskie-nauki-i-pervoistochniki/hadisy/17612-zhenshchiny-eto-polovinki-muzhchin>.
7. Юнг К. Аналитическая психология и мировоззрение [Електронний ресурс] / Карл Юнг. – Режим доступу : [http://www.e-reading.club/chapter.php/67825/7/Yung\\_-\\_Problemy\\_dushi\\_nashego\\_vremeni.html](http://www.e-reading.club/chapter.php/67825/7/Yung_-_Problemy_dushi_nashego_vremeni.html).
8. Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного [Елек-

тронний ресурс] / Карл Юнг. – Режим доступу : [http://pryahi.indeer.ru/psychology/jungian/jung\\_01.html](http://pryahi.indeer.ru/psychology/jungian/jung_01.html).

**Marchenko Bohdan**

**REPRESENTATION ARCHETYPES ANIMUS AND ANIMA IN WORLD RELIGIONS**

*The article made an analysis of cultural archetypes Animus and Anima. The author makes an attempt to identify the most common signs of these archetypes and how they are reflected in the world's religions. Problematize the notion of «gender» as an archetype, which is imprinted in human consciousness in the individual playing the subconscious image. Common features between Western and Eastern religious traditions allow concluding that the archaic nature of gender and its place among the other archetypes. The author connects the variety of gender theories through his patchy awareness of the process, the influence of the environment. The idea of gender theory is understood as a utopia that can never be realized. The existence of a common purpose among representatives of opposite sexes allows you to expand opportunities for their harmonious existence. Thus, the author tries to understand gender as an archetype and expand the horizon of the understanding of gender studies in general.*

**Key words:** archetype, consciousness, religion, myth, gender.